

JAN BULAK*

 <https://orcid.org/0000-0002-8319-8205>

KONCEPCJA OPRACOWANIA
INWENTARZA WIZYTACJI I INWENTARZY DIECEZJI ŻMUDZKIEJ
DO 1845 ROKU

Abstract

The Concept of Compiling
an Inventory of Visitations and Inventories of the Samogitian Diocese
up to 1845

The paper proposes to compile an inventory of visitation records and inventories of churches and parishes in the Samogitian Diocese from its creation until 1845, i.e. until the last full visitation in the diocese before it was expanded. It is necessary to gather data from source materials and organise them because primary sources are scattered in various archives, mainly in Vilnius, Kaunas and St Petersburg. It is estimated that the number of pages containing visitation protocols and inventories of the Samogitian Diocese amounts to several tens of thousands. In order to solve this problem, the article postulates the creation of an inventory of visitations and church inventories, an excerpt of which is included in the appendix to the article. Such an inventory would include basic information about the history of the churches as well as the year the document was prepared, its exact location in the particular archive with its archival reference number, and notes that characterise the primary source and provide information on its publication in a source edition if applicable. This is not a completely new idea in Polish scholarship, but the concept has been modified by the author and may prove helpful for many historians. It will certainly facilitate and expedite any research into the history of the Catholic Church in Samogitia. Appended to the article is a sample inventory for the parish church and two chantries in the town of Radziwiliszki. This is an inventory of 81 visitations and inventories, which roughly constitutes three hundredths of the total source material available for the Samogitian Diocese.

Keywords: Catholic Church; church visitations; visitation records; church inventories; source editing; Samogitian Diocese; Samogitia

* Instytut Historii, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 jaroszy5@op.pl

Nadesłany 26.03.2021; Nadesłany po poprawkach 9.06.2021; Zaakceptowany 8.10.2021

DIECEZJA ŻMUDZKA – STRUKTURA ADMINISTRACYJNA

Diecezja żmudzka została erygowana 24 X 1417 r. przez sobór w Konstancji, a ufundowana i uposażona przez wielkiego księcia litewskiego Witolda. Wcześniej kilkakrotnie podejmowano na tym terytorium akcje chrystianizacyjne¹. Diecezja ta obejmowała tereny między Niemnem na południu (z niewielkim terenem na południa nazywanym Zaniemeniem) a Kuronią i Semigalią na północy. Na zachodzie dochodziła do Bałtyku i stanowiła pas ziemi oddzielający południową (pruską) i północną (inflancką) część państwa zakonu krzyżackiego². Badacz historii tej diecezji Grzegorz Błaszczyk wyliczył, że mogła zajmować 25 700 km kwadratowych³. Nie jest jasne, w skład jakiej metropolii wchodziła na początku swego istnienia, być może była diecezją z prawem egzempcji, tzn. podlegającą bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. W każdym razie w późniejszych wiekach była częścią metropolii gnieźnieńskiej⁴.

Stolicą diecezji od 1417 do 1864 r. były Wornie⁵, jej nazwa jednak nie została utworzona w zgodzie z obowiązującymi zasadami, czyli od stolicy. W XV i XVI w. funkcjonowała jako diecezja miednicka⁶. W 1840 r. „diecezja żmudzka” została przez władze carskie zmieniona na „telszewską”, nigdy jednak nie zyskało to uznania władz kościelnych⁷. W 1864 r. stolicę biskupstwa przeniesiono do Kowna, co było formą represji po powstaniu styczniowym (w dużym gubernialnym mieście łatwiej było kontrolować zwierzchność administracji kościelnej)⁸.

Do końca XV stulecia, według obliczeń Błaszczyka, na Żmudzi istniało 19 kościołów parafialnych⁹, a w roku 1574 – prawie 40¹⁰. Po tym czasie na tym terenie doszło do załamania katolicyzmu spowodowanego reformacją, przejmowaniem kościołów przez protestantów i upadkiem autorytetu Kościoła. Zawocowało to niewielką liczbą kapłanów pracujących wówczas w tej diecezji.

¹ Grzegorz BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII w. Uposażenie*, Poznań 1992, s. 11; idem, *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań 1993, s. 13, 16; Bolesław KUMOR, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 19: 1969, s. 313–314.

² G. BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka. Ustrój*, s. 13–14, 22–29 (opis granic); por. B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji*, t. 19, s. 313.

³ G. BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka. Ustrój*, s. 28.

⁴ *Ibid.*, s. 17–18.

⁵ *Ibid.*, s. 28.

⁶ Dłaczego dokonano rozróżnienia między Worniami a pobliskimi Miednikami, wyjaśnił szerzej G. Błaszczyk. Zob. G. BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka. Ustrój*, s. 28–34.

⁷ Bolesław KUMOR, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 20: 1970, s. 304.

⁸ G. BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka. Ustrój*, s. 28.

⁹ *Ibid.* s. 156–164.

¹⁰ *Ibid.*, s. 180.

Około roku 1590 liczba kościołów katolickich miała spaść do ok. 27, księży zaś – do ok. 20¹¹. Wówczas Kościół żmudzki zaczął podnosić się z upadku i tworzyć nowe ośrodki duszpasterskie. Choć w spisie z 1613 r. liczba kościołów i kaplic wynosiła 65, to w rękach katolików znajdowało się ich tylko 51, reszta pozostawała protestancka¹². Warto zwrócić uwagę, że w tym ponaddwudziestoletnim okresie zmagają z reformacją ufundowano też 21 altarii przy kościołach¹³.

W 1587 r. biskup Melchior Giedrojc po raz pierwszy podzielił biskupstwo żmudzkie na dekanaty: wierzbołowski (in. zaniemeński), widuklewski i łuknicki. W XVII w. utworzono dekanat w Krożach. Podczas synodu w 1636 r. dokonano podziału na sześć dekanatów¹⁴: janiski, kroski, retowski, szadowski, szkudzki i wierzbołowski¹⁵. W 1772 r. w skład diecezji wchodziło 10 dekanatów: janiski, krokowski, olsiadzki, retowski, szadowski, szkudzki, szydłowski, wiekszniański, wieloński i wornieński, w których znajdowało się 99 kościołów parafialnych i 118 świątyń filialnych lub kaplic, czyli łącznie 217 obiektów¹⁶.

Na mocy traktatu rozbiorowego między Rosją a Prusami z 24 X 1795 r. niemal cała Żmudź została włączona do Imperium Rosyjskiego¹⁷. Jedynie zaniemieńska część dekanatu wielońskiego (cztery parafie)¹⁸ znalazła się w granicach

¹¹ Ibid., s. 181–182, 212–215.

¹² Ibid., s. 186–187.

¹³ Ibid., s. 201–202.

¹⁴ Zarówno G. Błaszczyk, jak i B. Kumor w swoich opracowaniach nie podali nazw dekanatów. Pierwszy z wymienionych zaznaczył natomiast, że oddany został do druku w „Poznańskich Studiach Teologicznych” jego artykuł pt. „Podziały terytorialne diecezji żmudzkiej w XVII i XVIII w.”, który jednak nigdy się nie ukazał. Nadal więc niewiele wiemy o zmianach w strukturze administracyjnej Kościoła na Żmudzi w ciągu kolejnych wieków. Zob. G. BŁASZCZYK, *Diecezja żmudzka. Ustrój*, s. 234, 323; B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji*, t. 19, s. 314.

¹⁵ Liudas JOVAIŠA, *Žemaičių vyskupijos vizitacijos ir jų aktai (1576–1655)*, [in:] *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, par. Liudas JOVAIŠA (Fontes Historiae Lithuaniae, vol. 11), Vilnius 2011, s. XVI.

¹⁶ Stanisław LITAK, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku* (Prace Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce KUL, t. 10), Lublin 2006, s. 92, 322–327.

¹⁷ Zygmunt GŁOGER, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Warszawa 1991, s. 73.

¹⁸ Parafie: Błogosławieństwo, Giełgudyszki, Sapieżyski, Wierzbołów. Kościoły filialne i kaplice: Gryszakabuda, Iłgów, Jansbork (Sudargi), Kibarty, Kidule, Poniemuń, Słowiki, Syntowty, Szaki, Władysławów, Wysoka Ruda. Trudno powiedzieć, dlaczego ks. B. Kumor podał, że w wyniku rozbioru za granicą pruską znalazło się aż 15 parafii, raczej chodziło o 15 kościołów, choć być może w okresie pruskim utworzono z kościołów filialnych parafie. Zob. S. LITAK, *Atlas Kościoła łacińskiego*, s. 117, 123; B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji*, t. 20, s. 303; *Elenchus Cleri saecularis dioecesis Vigenensis*, [s.l.] 1808; Bronisław CHLEBOWSKI, *Sudargi*, [in:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. Filip SULMIERSKI, Bronisław CHLEBOWSKI, Władysław WALEWSKI, Warszawa 1890, s. 548; błędnie powtarza: Antoni P. DYCZ, *Dzieje Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów na Litwie (1756–1993)*, Rzym 1994, s. 33.

zaboru pruskiego (tzw. Prusach Nowowschodnich). W latach 1804–1805 utworzono jedenasty dekanat ze stolicą w Botokach¹⁹, a ogólna liczba parafii według wizytacji z 1805 r. wynosiła 108, kościołów filialnych i kaplic było 66, a altarii – 51²⁰. Ewenementem (bo nie zrobiono tego w innych diecezjach znajdujących się pod zaborem rosyjskim) było to, że mimo rozbiorów utrzymano dotychczasową administrację kościelną na Żmudzi²¹. W 1842 r. parafii było już 109, kościołów filialnych i kaplic 77, a altarii – aż 73²².

Lata zaboru rosyjskiego były dla Kościoła rzymsko- i greckokatolickiego w Rosji czasem ucisku religijnego i ekonomicznego. Dnia 18 II 1832 r. dokonano masowego zaboru majątków klasztornych, podobne akcje przeprowadzono również w latach 1841 i 1843. Ukaz z 25 XII 1841 r. oddawał w administrację skarbu państwa majątki wyższego duchowieństwa, natomiast dokumentem z 18 VI 1843 r. zarządono zabór majątków parafialnych. Podzielono wówczas kościoły na klasy, według których proboszczom wypłacano odpowiednio wysoką pensję²³. Przez cały czas trwały również krwawe prześladowania Kościoła unickiego, zakończone jego likwidacją i przymuszeniem wiernych do zmiany konfesji na prawosławną.

Ważną datą w życiu wszystkich diecezji leżących na tzw. Ziemiach Zabrnanych był 3 VIII 1847 r., gdy zawarto konkordat między Rosją a Stolicą Apostolską. Rok później papież Pius IX, bullą *Universalis Ecclesiae cura* z 3 VII 1848 r., dokonał reorganizacji diecezji zlokalizowanych w Imperium Rosyjskim. Wykonawcą dokumentu został biskup Ignacy Hołowiński, koadiutor

---

¹⁹ Zawierał w sobie parafie dekanatu wornieńskiego: Botoki, Gawra, Girdyski, Kołtyniany, Niemokszty, Odachów, Poszyle, Skawdwile, Stulgi, Szyele, Taurogi, a z retowskiego Pogromonie. Nie jest znana dokładna data powstania tego dekanatu i sposób wprowadzania takich struktur administracyjnych. W raportach dotyczących diecezji z 1804 r. wyszczególniono dekanat botocki, jednak w raporcie dziekańskim z 1806 r. opisywany jest on jako „wornieński drugi”, na końcu tego ostatniego dziekan podpisał się jako „dziekan dekanatu wornieńskiego”. Zob. Aldona PRAŠMANTAITE, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius 2000, s. 103–105; Grzegorz BŁASZCZYK, *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*, Poznań 1985, s. 165; Marek HAŁABURDA, *Szpitala diecezji żmudzkiej na początku XIX stulecia*, Medycyna Nowożytna, t. 24: 2018, z. 2, s. 107.

²⁰ Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург [Rossijskij gosudarstwennyj istoriczeskij archiw, Sankt-Pietierburg], fond 822, opis 12, nr 3579. Zob. uwagi na temat błędnego podania liczby kościołów przez nuncjusza Tommaso Arezzę w 1804 r.: Bogumił SZADY, *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, t. 54: 2020, nr 2, s. 17–18.

²¹ Jan SZCZEPANIAK, *Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice*, *Analecta Cracoviensia*, t. 47: 2015, s. 152–153.

²² Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (dalej cyt. LVIA), fond 669, opis 2, byla 255–257.

²³ Adolf SZELĄŻEK, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce w okresie przed-konkordatowym*, Toruń 1947, s. 32, 103–116.

mohylewski²⁴. Delimitację interesującej nas diecezji (tzn. pokrycie jej obszaru z terytorium guberni kowieńskiej i kurlandzkiej) ogłosił dekretem z 15/27 XII 1849 r.²⁵ W wyniku tego podziału do diecezji żmudzkiej przyłączono 94 parafie diecezji wileńskiej zlokalizowane w Kurlandii i w guberni kowieńskiej²⁶ w ośmiu dekanatach: abelskim, kowieńskim, kurlandzkim, nowoaleksandrowskim, poniewieskim, semigalskim, uciańskim i wilkomierskim²⁷. Diecezja żmudzka (telszewska) przetrwała aż do 4 IV 1926 r., gdy papież Pius XI w bulli *Lithuanorum gente* zniósł ją i erygował archidiecezję kowieńską, która miała być jej kontynuatką²⁸.

Mimo znajomości podstawowej faktografii niewiele wiemy o funkcjonowaniu małych wspólnot, a także o gospodarczej działalności omawianej diecezji. Aby usprawnić badania nad tymi zagadnieniami, należałoby zaproponować opracowanie katalogu akt wizytacji i inwentarzy.

WIZYTACJE I INWENTARZE

Akta wizytacji są jednym z podstawowych źródeł do badania dziejów Kościoła, ponieważ w założeniu miały nakreślić całościowy obraz badanych jednostek kościelnych: kościołów parafialnych, filii, altarii, kaplic, ale także klasztorów czy dóbr biskupich i kapitulnych. Nieco mniejsze znaczenie, ale też bardzo duże, mają tworzone samodzielnie lub wraz z wizytacjami inwentarze, czyli spisy dóbr nieruchomości i ruchomych. Andrea Mariani – badacz inwentarzy kolegiów jezuickich z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego – podkreślił, że istnieje potrzeba badań historii przedmiotów codziennego użytku jako tych, które nie tylko świadczą o „szeroko pojętej kulturze materialnej i poziomie rozwoju gospodarczego danego społeczeństwa, ale są też wyrazem tożsamości oraz aspiracji społecznych ich użytkowników”²⁹.

Wizytacje znane są w historii Kościoła już od IV w. Sam termin wywodzi się od łacińskiego *visitatio* oznaczającego nawiedzenie, odwiedziny i jest formą kontaktu organów władzy kościelnej z duchowieństwem i wiernymi. Akta te można podzielić według trzech kryteriów: zakresu terytorialnego, osoby wizytatorów oraz przedmiotu.

²⁴ Bolesław KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 197.

²⁵ *Execretorium decretum de limitibus dioecesis Telsensis seu Samogitiensis. Latum ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Metropolitano Ignatio Hołowiński*, Vilnae 1854.

²⁶ B. KUMOR, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 198–199.

²⁷ B. SZADY, *Rozwój struktur parafialnych*, s. 24.

²⁸ B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji*, t. 20, s. 304.

²⁹ Andrea MARIANI, *Świat rzeczy jezuitów w Nieświeżu i Słucku. Między wymogami życia zakonnego a tożsamością szlachecką*, [in:] *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė, kasdienybės istorija*, sud. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (XVIII Amžiaus Studijos, t. 4), Vilnius 2018, s. 20.

Tab. 1. Podział wizytacji w zależności od kryterium

Kryterium	Wizytacja
Zakres terytorialny	Całej diecezji, archidiaconatu, dekanatu, parafii, pojedynczych kościołów i klasztorów
Osoba wizytatora	Biskupia, archidiakońska, komisaryczna (przeprowadzana przez delegata biskupiego), dziekańska
Przedmiot wizytacji	Generalna, zwykła

Źródło: Tomasz MARKIEWICZ, *Duchowieństwo dekanatu Skala w świetle wizytacji z 1618 roku*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 94: 2010, s. 89.

Wizytacja zarówno w przeszłości, jak i obecnie winna zostać wcześniej zaplanowana, ogłoszona oraz powinna mieć charakter święta, które poprzedzać będzie przygotowanie duchowe parafian³⁰. Wizytacja dziekańska to obowiązek dziekana, a jej zasady regulowały synody prowincjonalne lub diecezjalne; w okresie staropolskim wizytacje dziekańskie odbywały się według przepisów raz w roku lub dwa lata po wizytacji biskupiej. Wizytujący byli zobligowani m.in. do sprawdzania wykonawstwa dekretów biskupich i poprawności prowadzenia ksiąg parafialnych. Schemat pytań mających pomóc dziekanom w odbywaniu wizytacji zatytułowany *Modus, quo decani rurales visitationes suas obire debent* opracowano dla diecezji polskich po raz pierwszy po soborze trydenckim w 1628 r. i przyjęto na synodzie archidiecezji gnieźnieńskiej³¹. Mimo wyjęcia z obowiązku wizytacji kościołów klasztornych (na mocy prawa egzempcji) z okresu nowożytnego zachowało się wiele akt wizytacji tych właśnie jednostek³².

Z kolei inwentarze podawcze były bardzo podobną formą opisu majątku, którym dysponował zarządca parafii. Opisywano w nich ołtarze i wnętrza kościoła, wyszczególniano sprzęty kościelne i podawano ich stan, dokumenty, wymieniano budynki znajdujące się w dobrach parafialnych i te przynależne do altarii, podawano podstawę ekonomiczną funkcjonowania jednostek kościelnych, uposażenie w ziemię i kapitał pieniężny. Sporządzane były one po rozporządzeniu wizytatora, który takowe zlecał, albo po śmierci lub zmianie zarządcy parafii. W niniejszym artykule źródła te analizowane będą pod kątem przydatności w badaniach diecezji żmudzkiej.

³⁰ Mirosław SITARZ, *Wizytacja biskupia*, [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. Edward GILEWICZ, Lublin 2014, s. 737–738.

³¹ Anzelm WEISS, *Wizytacja dziekańska*, [in:] *ibid.*, s. 738.

³² Anzelm WEISS, Bronisław ZUBERT, *Egzempcja*, [in:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. Romuald ŁUKASZYK, Ludomir BIENKOWSKI, Feliks GRYGLEWICZ, Lublin 1983, s. 732–733.

W polskiej tradycji historycznej wydawanie akt wizytacji zawsze cieszyło się powodzeniem³³. Także historiografia litewska obfituje w ogłoszone drukiem akta wizytacji. Podjęty pod koniec XX w. trud zebrania i edycji źródłowej akt wizytacji diecezji litewskich zaowocował wydawnictwami niezwykle potrzebnymi w badaniach nad Kościołem katolickim i innymi konfesjami na Litwie doby nowożytnej. Jako pierwsza ukazała się w 1998 r. wizytacja diecezji żmudzkiej z 1579 r.³⁴, w tym samym roku w Polsce opublikowana została także wizytacja sąsiedniej diecezji – inflanckiej i kurlandzkiej z 1761 r.³⁵ W 2001 r. wydano natomiast liczącą niemal tysiąc stron wizytację dekanatu kowieńskiego z 1782 r.³⁶ W 2008 r. wydano z kolei wizytację dekanatu braśławskiego z tego samego czasu³⁷, w 2009 r. – wiłkomierskiego³⁸, a w roku 2010 – pobojskiego³⁹. Z kolei rok 2011 zaowocował publikacją aż dwóch sporych tomów wizytacji diecezji żmudzkiej: z lat 1611–1651⁴⁰ i z 1675–1677⁴¹, z których na szczególną uwagę zasługuje ten pierwszy, w którym Liudas Jovaiša złożył w całość rozproszone fragmenty różnych wizytacji. W 2015 r. wydano edycję pierwszej

³³ Wystarczy wymienić kilka najznamienitszych przykładów, poczynając od najdawniejszych: *Visitationes ecclesiarum dioecesis Culmensis et Pomesaniae Andrea Leszczyński episcopo A. 1647 factae*, cur. Adalbertus POBŁOCKI (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 4), Toruń 1900; *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego*, wyd. Maksymilian WOJTAŚ (Fontes Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, t. 3), Katowice 1938; *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła, cz. 1*, wyd. Czesław SKOWRON (Materiały Źródłowe do Dziejów Kościoła w Polsce, t. 2), Lublin 1965; *Wizytacja biskupstwa sambijskiego z 1569 roku*, wyd. Jacek WIJACZKA (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 90), Toruń 2001; *Wizytacja kanoniczna – Radom 1792. Opisy wizytacyjne kościołów: św. Jana Chrzciciela, św. Wacława, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Piotra*, opr. Grażyna KUNCEWICZ, Radom 2019.

³⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, par. Liudas JOVAIŠA (Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae, vol. 1), Vilnius 1998.

³⁵ *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej, czyli piltyńskiej z 1761 roku*, wyd. Stanisław LITAK (Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 86), Toruń 1998.

³⁶ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sud. ir par. Vytautas JOGĖLA (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 6), Vilnius 2001.

³⁷ *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m. Atlika Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*, par. Romualdas FIRKOVIČIUS (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 7), Vilnius 2008.

³⁸ *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m. Atlika Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*, par. Sigita JEGELEVIČIUS (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 8), Vilnius 2009.

³⁹ *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. Atlika Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*, par. Algirdas A. BALIULIS (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 9), Vilnius 2010.

⁴⁰ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, par. Liudas JOVAIŠA (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 11), Vilnius 2011.

⁴¹ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, sud. ir par. Mindaugas PAKNYŠ (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 10), Vilnius 2011.

wizytacji diecezji wileńskiej z XVI w.⁴² W 2019 r. ukazał się zbiór wizytacji klasztoru kamedulskiego w Pożajściu z XVIII–XIX w.⁴³

Edycje źródłowe wizytacji tej części Europy nie dotyczyły tylko Kościoła katolickiego – opublikowano także wizytacje kościołów protestanckich z rejonu Kłajpedy⁴⁴. Mimo takiego ogromu materiałów opublikowanych wciąż istnieje wiele braków. W przypadku diecezji żmudzkiej nie ma wydanych zbiorczo żadnych wizytacji z XVIII i XIX w. Dla diecezji wileńskiej brakuje wielu wydawnictw wizytacyjnych, gdyż dotychczas powstałe, obejmujące lata osiemdziesiąte XVIII w., dotyczą zaledwie kilku z 26 dekanatów⁴⁵. Brakuje także edycji źródłowych inwentarzy parafialnych w postaci zbiorczej⁴⁶. Przed badaczami jest więc jeszcze sporo pracy. Mimo większej aktywności wydawniczej w zakresie wizytacji w ostatnich latach, nie ma zbyt wielu opracowań bazujących na tego typu źródłach. Wykorzystywane są one sporadycznie, np. przy tworzeniu opracowań z zakresu historii sztuki, czego egzemplifikacją jest choćby seria „Lietuvos sakralinė dailė”⁴⁷ przedstawiająca dziedzictwo sakralne Litwy. Zastanawiać może też w historiografii litewskiej brak opracowań podobnych do tych, które w Polsce wykonali Stanisław K. Olczak⁴⁸, Dariusz Główka⁴⁹ czy Jan Kracik⁵⁰. Przyczyną takiego stanu rzeczy nie musi wcale być mniejsze zainteresowanie

⁴² *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae*, sud. ir par. Stephen C. ROWELL (Historiae Lituaniae Fontes Minores, vol. 8), Vilnius 2015.

⁴³ *Pažaislio kamaldulių vienuolyno XVIII–XIX a. vizitacijų aktai*, par. Mindaugas PAKNYŠ (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 14), Vilnius 2019.

⁴⁴ *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*, sud. ir par. Ingė LUKŠAITĖ, Sabina DREVELLO, Klaipėda 2009.

⁴⁵ Więcej na ten temat napisał ks. Tadeusz Kasabuła w swoim artykule z 2015 r. Zob. Tadeusz KASABUŁA, *Wartość źródłowa akt wizytacji diecezji wileńskiej z drugiej połowy XVIII wieku*, *Studia Teologiczne*. Białystok – Drohiczyn – Łomża, t. 33: 2015, s. 325–336.

⁴⁶ Choć powstają edycje źródłowe inwentarzy, np. autorstwa wspomnianego Andrei Marianiego. Zob. *Inwentarze kolegium jezuitów w Nowogródku oraz jego majątków ziemskich z przełomu roku 1773 i 1774*, opr. Andrea MARIANI (Źródła do Dziejów Towarzystwa Jezusowego w Dawnej Rzeczypospolitej, t. 1), Poznań 2020.

⁴⁷ *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, d. 1: *Joniškio dekanatas*, kn. 1–3, sud. Dalia VASILIŪNIENĖ, Skirmantė SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Vilnius 2011–2015; *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: *Šiaulių vyskupija*, d. 2: *Šiaulių dekanatas*, kn. 1, sud. Dalia VASILIŪNIENĖ, Skirmantė SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Vilnius 2018.

⁴⁸ Stanisław K. OLCZAK, *Kościół parafialny w archidiecezji wrocławskiej XVI–XVIII w.*, Lublin 2004.

⁴⁹ Dariusz GŁÓWKA, *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI–XVIII wieku* (Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. 63), Warszawa 1991.

⁵⁰ Jan KRACIK, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII wieku*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 32: 1976, s. 249–271; idem, *Prawie wielebni*, Kraków 2011.

historią Kościoła, skoro mamy do czynienia z licznymi edycjami źródłowymi dotyczącymi tej problematyki.

CHARAKTERYSTYKA PODSTAWY ŹRÓDŁOWEJ

Pierwsze wizytacje diecezji żmudzkiej przeprowadzano niedługo po soborze trydenckim, za pontyfikatu Melchiora Giedrojcia (1576–1609). Odwiedzano kościoły także w czasach jego następców: biskupów Mikołaja Paca (1610–1618), Stanisława Kiszki (1618–1626), Jerzego Tyszkiewicza (1633–1649) i Piotra Parczewskiego (1649–1659)⁵¹. Dopiero jednak wizytacja generalna z lat 1675–1677, odbyta przez biskupa Kazimierza Paca (1667–1695), objęła po raz pierwszy terytorium całej diecezji⁵². Nie udało się odszukać osiemnastowiecznych akt wizytacji, które obejmowałyby tak duży obszar, jak ta z czasów biskupa Paca. Dostępne są jednak pojedyncze dokumenty z tego czasu, choćby te z wizytacji generalnej południowej części dekanatu wornieńskiego z 1705 r.⁵³ lub z lat późniejszych dla innych pojedynczych parafii⁵⁴. Inne prawdopodobnie uległy zniszczeniu lub zostały wywiezione do innych archiwów i póki co muszą pozostać nieuwzględnione w badaniach.

Zarówno akta wcześniejsze, jak i te z XIX w. są licznie zgromadzone w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie, w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego, Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu oraz Archiwum Kurii Archidiecezji Kowieńskiej. Egzemplarze wizytacji były najczęściej szyte w jedną całość i pogrupowane dekanatami. W jednym pozycie znajdują się akta z konkretnego roku, często z kilku dekanatów. Przykładowo akta wizytacji diecezji żmudzkiej z 1827 r. zostały podzielone na trzy poszyty⁵⁵. W pierwszym znajdują się akta dekanatów: janiskiego, wiekszniańskiego, wornieńskiego i szadowskiego; w drugim: krokowskiego, szydłowskiego, wielońskiego i botockiego; w ostatnim: szkudzkiego, olsiadzkiego i retowskiego. Całość zamknięta została na 1672 kartach rękopisu, czyli na 3344 stronach⁵⁶. Należy dodać, że przykładowo dla pierwszej połowy XIX w. całościowe lub większościowe wizytacje diecezji żmudzkiej zachowały się dla lat: 1805⁵⁷,

⁵¹ L. JOVAIŠA, op.cit., s. IX–XV.

⁵² Mindaugas PAKNYS, *Įvadas*, [in:] *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, sud. ir par. Mindaugas PAKNYS (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 10), Vilnius 2011, s. VII–IX.

⁵³ LVIA, fond 669, opis 2, była 702.

⁵⁴ Zob. np. Vilniaus universiteto biblioteka, sygn. F57-B53-549, k. 1–1v; LVIA, fond 669, opis 2, była 264, k. 249–270v.

⁵⁵ LVIA, fond 669, opis 2, była 231–233.

⁵⁶ LVIA, fond 669, opis 2, była 231 (licząca 570 kart), była 232 (mająca 480 kart), była 233 (o objętości 622 kart).

⁵⁷ LVIA, fond 669, opis 2, była 221.

1806⁵⁸, 1820⁵⁹, 1821⁶⁰, 1826⁶¹, 1827⁶², 1828⁶³, 1830⁶⁴, 1831⁶⁵, 1839⁶⁶, 1841⁶⁷, 1842⁶⁸, 1844⁶⁹ i 1845⁷⁰.

Przechowywane w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym inwentarze znajdują się w fondach poświęconych poszczególnym diecezjom, pogrupowane są dekanatami, szyte w księgę. Wewnątrz uporządkowane zostały według parafii, lecz często bez porządku chronologicznego. Po ostatniej karcie inwentarza parafii (lub przed pierwszą) wpinano karty inwentarzowe przynależnych do nich altarii, o ile takowe były. Widać więc, że stanowią one źródło równorzędne wizytacjom, z zastrzeżeniem jednak, iż w inwentarzach brakuje opisu prowadzonego duszpasterstwa, nie wyszczególnia się księży pracujących oraz nie ma części oceniającej, czyli dekretów reformacyjnych.

Podobnym i również pomocnym źródłem są inwentarze wsi kościelnych. Niestety, nie udało się odnaleźć wielu osobnych inwentarzy wsi parafialnych. Dwa z nich prezentowane są w aneksie niniejszej pracy – niedatowany inwentarz sióła Diriacie parafii radziwiliskiej i inwentarz wsi Kieżów w parafii Radziwiliszki z 1619 r.⁷¹ Podczas kwerendy natrafiono natomiast na sporo lustracji dóbr kapitulnych czy biskupich, których lokalizację także należałoby udostępnić badaczom⁷². W wykazie pominięto występujące osobno dokumenty, które nie są ani inwentarzami, ani aktami wizytacji parafii, innych kościołów czy altarii, ale stanowią np. inwentarz wsi funduszowych.

Rodzaj inwentarza i powód jego powstania określane były w tytule dokumentu. Uwzględniano także nazwisko zarządcy z jego tytułami i osobę zarządzającą konkretny dokument. Inwentarze, ale i akta wizytacji, od XIX w.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ LVIA, fond 669, opis 2, była 222–224.

⁶⁰ LVIA, fond 669, opis 2, była 225–228.

⁶¹ Materiał rozproszony. Poszczególne wizytacje znajdują się np. w: LVIA, fond 669, opis 2, była 229–230, 260–264, 322, 327, 331, 333, 339, 707, 710; Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (dalej cyt. KAKA), była 141–142; oraz w aktach parafialnych: LVIA, fond 1671, opis 4.

⁶² LVIA, fond 669, opis 2, była 231–234.

⁶³ LVIA, fond 669, opis 2, była 235–238.

⁶⁴ LVIA, fond 669, opis 2, była 239, 241–243.

⁶⁵ LVIA, fond 669, opis 2, była 244, 246–248.

⁶⁶ LVIA, fond 669, opis 2, była 249–251.

⁶⁷ LVIA, fond 669, opis 2, była 252–254.

⁶⁸ LVIA, fond 669, opis, była 256–257.

⁶⁹ Materiał rozproszony. Poszczególne wizytacje znajdują się (podobnie jak dla 1826 r.) np. w: LVIA, fond 669, opis 2, była 229–230, 260–264, 322, 327, 331, 333, 339, 707, 710; KAKA, sygn. 141–142; oraz w aktach parafialnych: LVIA, fond 1671, opis 4.

⁷⁰ LVIA, fond 669, opis 2, była 265–267.

⁷¹ LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 50–52.

⁷² Zob. np. KAKA, była 5, 9; LVIA, fond 669, opis 2, była 254, 706; LVIA, fond 1671, opis 4, była 313, 372, 380, 414, 454.

podpisywała na końcu osoba sprawdzająca (dziekan lub biskup), używając następującej lub podobnej formuły: „Takową wizytę zgadzającą się ze stanem opisanego funduszu podpisuję...” lub potwierdzano zgodność z oryginałem w przypadku sporządzania odpisu⁷³. Oryginał sygnowany był pieczęcią biskupią lub dziekańską⁷⁴.

Jak zostało zasygnalizowane, każde z tych źródeł stanowi ważny materiał, niezbędny wręcz do badań nad dziejami kościołów: ich stanu zachowania, fundacji i uposażenia, czyli historii gospodarczej. Dostarczają one również wielu informacji o strukturze dekanalnej, sieci parafialnej, pozwalają zdobyć informacje na temat duchowieństwa, jego życia i mentalności. Mogą stanowić źródło do badań relacji państwo–Kościół, szlachta–duchowieństwo oraz do badań genealogicznych, a także mogą być źródłem pomocniczym wielu innych opracowań z zakresu przede wszystkim historii regionalnej. Należałoby więc ułatwić zainteresowanym kwerendę w bardzo rozproszonych źródłach choćby przez przygotowanie specjalnego inwentarza akt wizytacji i inwentarzy kościołów i parafii.

ZAŁOŻENIA I STRUKTURA INWENTARZA

Rejestracja, uporządkowanie, tworzenie baz danych i katalogowanie wizytacji nie jest pomysłem nowym. Podniósł je już w 1919 r. wybitny badacz dziejów Kościoła, ks. Jan Fijałek wraz ze Stanisławem Zachorowskim⁷⁵, a za nimi: Stanisław Litak⁷⁶, ks. Stanisław Librowski⁷⁷ i niedawno Bogumił Szady. Inicjatywy takie występowały także (z różnymi skutkami) w innych krajach Europy, co przywoływał ostatnio B. Szady, który skatalogował siedemnastowieczne wizytacje diecezji chełmskiej⁷⁸.

⁷³ Zob. np. LVIA, fond 669, opis 2, była 328, k. 5v.

⁷⁴ Ibid., k. 26.

⁷⁵ Jan FIJAŁEK, Stanisław ZACHOROWSKI, *O potrzebach wydawniczych w zakresie źródeł historii Kościoła w Polsce*, Nauka Polska, R. 2: 1919, s. 232–234.

⁷⁶ Stanisław LITAK, *akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne*, *Zeszyty Naukowe KUL*, t. 5: 1962, nr 3, s. 41–58.

⁷⁷ Stanisław LIBROWSKI, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1–4, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 28: 1974, s. 41–219; t. 29: 1974, s. 5–156; t. 30: 1975, s. 5–131; t. 31: 1975, s. 5–200; t. 32: 1976, s. 5–157; t. 33: 1976, s. 71–218; t. 34: 1977, s. 5–150; t. 37: 1978, s. 53–174. Warto nadmienić, że S. Librowski przygotował do druku także spis schematyzmów diecezji żmudzkiej znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Zob. idem, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, cz. 1: *Rubrycele i schematyzmy diecezjalne*, z. 4: *Archidiecezja warszawska – diecezja żmudzka*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 26: 1973, s. 181–196.

⁷⁸ Bogumił SZADY, *Wizytacje diecezji chełmskiej – XVIII wiek*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 82: 2004, s. 270–271.

Wydaje się jednak, że katalog składający się z nazw wizytowanych parafii (będący właściwie spisem treści księgi wizytacji) bardziej informuje o źródle, a przez to jest mniej wygodny dla badaczy. Wobec tego należałoby zaproponować rozwiązanie, dzięki któremu możliwe będzie szybkie wyszukiwanie wizytacji i inwentarzy spośród dziesiątek tysięcy stron rękopisów.

Przyjęta w niniejszej pracy koncepcja opracowania inwentarza wydaje się konieczna ze względu na mnogość i rozproszenie badanych akt wizytacji i inwentarzy diecezji żmudzkiej. Na obecnym etapie pracy najważniejsze wydaje się wskazanie miejsca występowania źródeł, a dopiero potem poważne opracowanie archiwalno-źródłoznawcze i monografia naukowa. Taką właśnie kolejność wskazał polski prekursor tej metody inwentaryzowania wizytacji, ks. S. Librowski⁷⁹. On to podał za Stanisławem Kutrzebą definicję inwentarza rękopisów jako zbioru tytułów i istotnych elementów ich opisu⁸⁰. Z kolei B. Szady taką formę prezentowania danych nazwał skorowidzem podstawowym⁸¹. Autor niniejszego tekstu zdecydował się więc na nazewnictwo przyjęte przez S. Kutrzebę i potem ks. Librowskiego.

Aby zobrazować, jak miałyby wyglądać proponowany inwentarz wizytacji i inwentarzy diecezji żmudzkiej, poniżej w formie tabelarycznej zaprezentowano przykładowy wykaz adresów źródłowych wizytacji i inwentarzy kościoła parafialnego w Radziwiliszkach wraz z dwiema jego altariami. Kościół ten znajdował się na terytorium dekanatu szadowskiego, położonego na wschodzie diecezji i graniczącego z diecezją wileńską. Charakterystyczną cechą był największy (przed rozbiorami) odsetek patronatu szlacheckiego w całej diecezji (80%)⁸².

Wszystkie jednostki w inwentarzu zostałyby przydzielone do dekanatu według stanu uwiecznionego w wizytacji diecezji z 1845 r. i uporządkowane alfabetycznie, aby ułatwić wyszukiwanie. Nad tabelą zawierającą informacje o odnalezionych aktach wizytacji i inwentarzach znajdują się następujące dane: nazwa miejscowości (wersalikami), status kościoła (kościół parafialny, filialny, altaria, kaplica), przynależność parafialna w 1845 r., wezwanie, klasa nadana parafiom przez rząd rosyjski w 1842 r. oraz przynależność dekanalna w roku ostatniej wizytacji całej diecezji przed rozszerzeniem granic.

⁷⁹ Stanisław LIBROWSKI, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny do wizytacji*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 8: 1964, s. 7–8.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Bogumił SZADY, *W sprawie metody opracowania repertoriów wizytacji kanonicznych epoki staropolskiej*, [in:] *Editiones sine fine*, t. 1, red. Krzysztof KOPPIŃSKI, Wojciech MROZOWICZ, Janusz TANDECKI, Toruń 2017, s. 184.

⁸² Bogumił SZADY, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2003, s. 98.

W tabeli umieszczono odnośniki do akt wizytacji i inwentarzy w kolejności od najstarszych do najmłodszych, co oznaczono rokiem sporządzenia dokumentu. Podano skrót nazwy archiwum oraz sygnaturę jednostki: *fond, opis* (lit. *apyrašas*), *byla* dla archiwaliów litewskich oraz *fond, opis* (ros. *vopis*), *numer* dla rosyjskich. Jeśli istnieje kilka egzemplarzy jednej wizytacji czy inwentarza, podano je w tej samej komórce tabeli z osobnymi sygnaturami, a jeżeli tożsamy egzemplarz znajduje się w jednej jednostce archiwalnej, to zakresy stron oddzielono słowem *oraz*. Jeśli dla jednego roku dostępne są dwa osobne źródła (np. inwentarz podawczy i wizytacja), odnotowano je w osobnych komórkach z oznaczeniem jednego roku. Przykładem występowania aż trzech egzemplarzy tego samego źródła pod trzema sygnaturami jest rok 1845, gdy dla całej diecezji dostępne są aż trzy egzemplarze wizytacji. Obok sygnatury zanotowano język źródła (lub języki uporządkowane malejąco według szacunkowej liczby słów) oraz jego tytuł wraz z uwagami, np. odnośnikiem do edycji źródła. Jeśli karty dokumentu są ułożone w niewłaściwej kolejności, zaznaczano to np. poprzez oznaczenie: *ciąg dalszy...* Z kolei jeśli dokument poprzedzała karta z tytułem odnoszącym się do treści zamieszczonej dalej, notowano w rubryce *Uwagi* oba tytuły, zaznaczając miejsce ich występowania.

Zwracano uwagę na występujący na samym początku tytuł dokumentu, który najczęściej rozpoczynał się od słowa *wizytacja/wizyta* lub *inwentarz*. Następnie określono typ jednostki (w tym przypadku *kościół parafialny* i *altaria*) i podano nazwę miejscowości, w której się znajdowała. Niekiedy w tytule dodawano także określenie przynależności powiatowej i dekanalnej i zaznaczenie, czy świątyni podlegają jakieś jednostki niższego rzędu. Zawsze tytuł kończył się określeniem roku. Przykładowo więc pełny tytuł wizytacji parafii w Radziwiliszkach z 1830 r. brzmiał: *Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego w powiecie szawelskim, w dekanacie szadowskim położonego wespół z dwiema altaryami z roku 1830*. Na potrzeby poniższego inwentarza tytuł skrócono, pozostawiając wyłącznie pierwsze słowa świadczące o typie dokumentu i określeniu wizytowanej jednostki. Jeśli nie podawano daty dziennej, to rezygnowano z niej na rzecz umieszczenia roku w kolumnie po lewej. Nie umieszczano także informacji o innych jednostkach składających się na tę wizytację, skoro altarie wydzielono do osobnych tabel. W sytuacjach, gdy akt wizytacji np. parafii stanowi część całej księgi i nie ma własnego tytułu, aby uniknąć powtarzania długich tytułów ksiąg wizytacyjnych w kolumnie *Tytuł, uwagi*, zdecydowano się na skrócenie ich do dwóch słów w formacie: tytuł + data. W ten sposób czytelnik pod datą 1802 dostrzeże krótkie: *Wiadomość 1802*, a na ostatniej stronie inwentarza będzie mógł zobaczyć rozwinięty tytuł dokumentu: *Wiadomość o stanie duchowieństwa świeckiego znajdującego się w diecezji żmudzkiej przysłuchującej do guberni litewskiej sporządzona miesiąca Decembra 23 dnia 1802 roku*.

Uważne prześledzenie poniższych tabel pozwoli dostrzec, że terminów *Wizyta* oraz *Inwentarz* używano zamiennie. Podczas pracy zwracano uwagę, czy źródło zachowało się w całości. Jeśli nie, odnotowywano, że zachował się wyłącznie fragment.

Podczas przygotowywania inwentarza udało się odnaleźć siedemnastowieczny odpis wizytacji parafii Radziwiliszki z 1635 r. Dzięki analizie porównawczej rękopisów ustalono datację inwentarza Radziwiliszek, który spisany był „*in vistatione 16...*” – ostatnich cyfr nie podano. Ponieważ jednak zapisano w nim: „kościół nowy budują drewniany...”⁸³, a w wizytacji z 1643 r. zapisano: „*ecclesia lignea modo noviter exstruitur*”⁸⁴, można śmiało przypuszczać, że oba dokumenty zostały wytworzone podczas tej samej wizytacji. Oba te źródła nie zostały uwzględnione w wydanym przez L. Jovaišę zbiorze wizytacji.

Z powodu sporego znaczenia źródeł pomocniczych zdecydowano się dodać informacje o odnalezionych brudnopisach notujących rzeczy przybyłe do kościoła – tak zrobiono w przypadku parafii Radziwiliszki. Wówczas informacje tę umieszczono na końcu, w nazwie roku wpisywano „INNE”, a cezury czasowe umieszczano w uwagach.

Należy podkreślić, że podstawowa analiza typów dokumentów została zamieszczona we wstępie do książkowej wersji inwentarza akt wizytacji i inwentarza całej diecezji żmudzkiej. Z kolei profesjonalne opracowanie archiwalno-źródłoznawcze miałyby formę osobnej monografii.

Ogółem dla całego dekanatu szadowskiego udało się odszukać łącznie 529 akt wizytacji i inwentarzy. Poniżej, na potrzeby artykułu, zaprezentowany został inwentarz przykładowych 82 protokołów dla kościoła parafialnego i jego dwóch altarii. Zapewne jest to liczba niepełna, gdyż wiele dokumentów może być umieszczonych w nieodpowiednich jednostkach archiwalnych, stanowić fragment innych dokumentów itp. Pominięto przecież także dokumenty wytworzone po rozszerzeniu diecezji, a tych w latach 1849–1926 wytworzono niemało. Aby uzupełnić luki, tak dotkliwe zwłaszcza dla źródeł osiemnastowiecznych, należałoby przeprowadzić solidną kwerendę w innych jednostkach zawierających dokumenty dotyczące diecezji żmudzkiej.

W takim rozwiązaniu zostanie wyszczególniona i scalona zawartość konkretnych jednostek archiwalnych. Analizy źródeł, badania objętości i zasięgu konkretnych wizytacji – to zadanie należy zrealizować w osobnym studium źródłoznawczym. W założeniu jednak tworzony przez autora inwentarz ma służyć przede wszystkim do podawania historykom najbardziej poszukiwanych rozproszonych informacji, czyli tego, gdzie znajdują się protokoły wizy-

⁸³ LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 55.

⁸⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai*, s. 233.

tacji świątyń położonych w poszczególnych miejscowościach⁸⁵. Dzięki temu możliwe będzie sprawniejsze badanie historii parafii (w ujęciu monograficznym oraz porównawczym) ze szczególnym uwzględnieniem jej dziedzictwa materialnego i aspektów gospodarczych. Kolejną rzeczą, z której trzeba zrezygnować podczas tworzenia takiego inwentarza, jest informacja o wszystkich dokumentach, które nie wchodzi w skład wizytacji lub inwentarza, a znajdują się w tej samej jednostce archiwalnej⁸⁶. Cała koncepcja (ze swoimi wadami i zaletami) wynika przede wszystkim z tego, że inwentarz przygotowywany jest do wydania książkowego (które zdaniem autora będzie bardziej przydatne). Ze względu na podanie zakresu stron, na których znajdują się protokoły, a także zestawienie sygnatur z różnych instytucji, praca będzie z pewnością bardziej przydatna niż mało szczegółowe inwentarze dostępne w archiwach. Gdyby natomiast opracowaną bazę danych udostępnić szerszemu gronu odbiorców *via* internet, można byłoby zastanowić się nad rozszerzeniem zakresu i formy prezentacji danych. Umożliwiłoby to korzystanie z inwentarza według innego kryterium niż geograficzne, np. chronologiczne lub według typów obiektów.

Reasumując, istnieje duża potrzeba publikacji informacji o miejscach przechowywania akt wizytacji i inwentarzy – bardzo istotnych i bardzo rozproszonych źródeł służących do badania historii Kościoła na wielu płaszczyznach. Dzieje diecezji żmudzkiej nie zostały jeszcze w historiografii całościowo zbadane, toteż zasługują na publikacje dotyczące źródeł, zwłaszcza na katalog wizytacji i inwentarzy. Proponowana w artykule koncepcja jest tylko próbą przedstawioną do dyskusji, która zmierzać ma do wypracowania jak najlepszej metody tworzenia inwentarza. Autor zdaje sobie sprawę, że propozycja ta znacząco odbiega od dotychczasowy praktykowanych w nauce polskiej. Decyzję o przedstawieniu takiej koncepcji podjęto na podstawie dotychczasowej pracy z wykorzystaniem tego typu źródeł, z nadzieją, że uda się usystematyzować rozproszony materiał i stworzyć inwentarz znacznie ułatwiający pracę badaczom.

ANEKS

INWENTARZ WIZYTACJI I INWENTARZY KOŚCIOŁÓW I PARAFII DIECZJI ŻMUDZKIEJ DO 1845 R. (FRAGMENT)

Wykaz skrótów:

KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius

RGIA – Российский государственный исторический архив, Санкт-Петербург
[Rossijskij gosudarstwienyj istoričeskij archiw, Sankt-Pietierburg]

⁸⁵ B. SZADY, *W sprawie metody*, s. 184.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 186–187.

Wiadomość 1802 – *Wiadomość o stanie duchowieństwa świeckiego najdującego się w diecezji żmudzkiej przysłuchającej do guberni litewskiej sporządzona miesiąca Decembra 23 dnia 1802 roku*

Wiadomość 1803 – *Tabella wiadomości o kościołach parafialnych i ich kollarach, o duchowieństwie świeckim y zaprowadzeniach, o funduszach y o sumach funduszowych y stąd wynikającej intracie, czyli dochodach. Jako też o nieuchronnych wydatkach. Na koniec o obligacyach duchownych, o liczbie parafyan w ogólnościach metrycznych na skutek ukazu ze wszystkich p[owia]tów diecezji żmudz[kiej] wiernie zebranych do Imperyaln[ego] Rzymskokatol[ickiego] Duchown[ego] Kolleg[ium] za rok 1803 podana*

Wizytacja 1805 – *Wykład, czyli objaśnienie o kościołach parafialnych duchowieństwa świeckiego, ich zaprowadzeniach, o funduszach y sumach funduszowych oraz stąd wynikającej intracie, czyli dochodach, jako też o nieuchronnych wydatkach. Na koniec o procederach albo dyfferencyach i sumie wszelkich funduszowych budynków na skutek ukazu ze wszelkich dekanatów dyecezyi żmudzkiej uczynione y do Imperyalney Rzymskokatolickiej Katolickiej Duchowney Kolegji przy tabelach o tymże za rok 1805 podane*

Wizytacja 1806 – *Wizyta dekanatu szadowskiego r[ok]u 1806 dnia 20 [Octo]bra uczyniona do kancellaryi zadwornej JOX biskupa żmudzkiego przesłana*

RADZIWILISZKI

Status w 1845 r.: kościół parafialny

Wezwanie: Najświętszej Maryi Panny

Klasa nadana w 1842 r.: IV

Dekanat w 1845 r.: szadowski

Rok	Lokalizacja (sygnatura)	Język	Tytuł i uwagi
1	2	3	4
1619	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 50–52	polski	<i>Inwentarz podania wsi nazwanej Kiezow we włości szawelskiej w woystwie romilanskim y szyłodzkim leżącej je[g]om[o]ści xiędzu Adamowi Durnikiewiczowuy plebanowi radziwiliszkiemu według funduszu [...] pana starosty żmoydzkiego dzierzawce szawelskiego przez mię Mikolaia Brolnickiego skarbnego je[g]o kró[lewskiej] m[o]ści W[ielkiego] X[ięstw]a Litewskiego w roku tyśiąc sześćset dziewiętnastym miesiąca Novembra dnia dwudziestego</i>

1	2	3	4
1621	KAKA, była 137, k. 53v–56	łaciński, polski	<i>Visitatio ecclesiae Radziwiliscensis a[nn]o 1621 Augusti 4ta</i> Wyd.: <i>Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)</i> , par. Liudas JOVAIŠA (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 11), Vilnius 2011, s. 118–125.
1635	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 28–29	łaciński, polski	<i>Inventarium supellectilis eccl[esiast]icae eccl[es]iae Radzivilien[sis] per [...] Georgium Tizskiewicz [...] ep[iscopu]m Samog[iti]ae tempore visita[tio]nis celebratae die 24 Augusti 1635 conscriptum</i>
1637	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 42–45	polski, łaciński	<i>Inwentarz kościoła radziwiliskie[g]o anno 1637 spisany [miejsce puste] in visitatione generali [...] Georgii Tyszkiewicz [...] episcopi Samogitiae...</i>
1643	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 29v	łaciński	<i>Aucta supellex post visitationem g[e]n[er]alem [...] loci ordinarii...</i> Dokument opatrzony datą 24 VII 1643 r., sporządzony podczas wizytacji generalnej
1643	KAKA, była 137, k. 106v–108v	łaciński, polski	<i>Visitatio generalis ecclesiae Radziviliscensis, anno 1643 die 23 Iulii peracta</i> Wyd.: <i>Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)</i> , par. Liudas JOVAIŠA (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 11), Vilnius 2011, s. 233–239.
1643	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 55–56	polski	<i>Inwentarz kościoła radziwiliskiego anno 16[43] spisany in visitatione</i>
1650–1674	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 1–4v	polski, łaciński	Fragmety inwentarzy kościoła oraz ich uzupełnienia w formie brudnopisu z lat 1650–1674
1658	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 10–12	łaciński, polski	<i>Ego, Daniel Narwosz, parochus Szawlansis ad mandatum [...] Petri Parczewsky [...] ep[isco]pi Samog[itiae] [...] descendi ad ecclesia[m] Radziviliscensem, ibidemq[ue] supellectilem ecclesiasticam Radziviliscensem verificavi, connotavi, tradidi [...] Joanni Sankiewicz parochu Radziviliscensis[si] anno D[omi]ni 1658 mense Martii die 27</i> Na końcu dokumentu adnotacja z wizytacji 1676 r.

1	2	3	4
1676	KAKA, była 139, k. 328v–341v; LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 13–15v, 17	łaciński, polski	<i>Inventarium ecclesiae parochialis Radviliscensis tempore visita[tio]nis gl[e]n[er]alis anno 1676 d[ie] 17 Martii confectum</i> Wyd.: <i>Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai</i> , sud. ir par. Mindaugas PAKNYS (Fontes Historiae Lituaniae, vol. 10), Vilnius 2011, s. 627–642. W LVIA bez dekretu reformacyjnego
1698–1699	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 18	polski	<i>Adaucta do kościoła radziwiliskiego [...] od roku 1698</i>
1724–1730	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 19r–19v	polski, łaciński	<i>Adaucta in ecclesia Radzviliscensi ab anno 1724 per me Joanne[m] Kuckiewicz p[lebanum] R[adziviliensem]</i>
1797	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3576, k. 104–105v	polski	Raport nt. żmudzkiej diecezji dla Justickolegium
1802	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3577, k. 9v	polski	Wiadomość 1802
1803	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3577, k. 23v	polski	Wiadomość 1803
1805	LVIA, fond 669, opis 2, była 221, k. 89v–90r	polski	Wizytacja 1805
1806	LVIA, fond 669, opis 2, była 221, k. 481r–483v	polski	Wizytacja 1806; k. 467v: uwagi dziekana; k. 491: dane w formie tabeli
1815	LVIA, fond 1671, opis 4, była 3, k. 47a–54v	polski	<i>Inwentarz podawczy plebanij Radziviliskiey [...] na mocy instrumentu od JO księcia Giedroycia biskupa żmudzkiego [...] za nrem 804 sobie wydane-go przy podaniu w aktualną possessyą w[ielebnemu] księdzu Thadeuszowi Turkiemu plebanowi radziviliskiemu dnia 17 [Octo]bra 1815 roku sporządzony</i>
1819	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3622, k. 1–14v	łaciński, polski	<i>Actus visitationis ecclesiae parochialis Radziviliscensis per [...] Simonem Michaelem principem Giedroyc episcopum Adramitanum [...] die 12 [Novem]bris 1819 anno absolutus</i>

1	2	3	4
1820	LVIA, fond 669, opis 2, była 223, k. 582–592v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1821	KAKA, była 148, k. 1–9v; LVIA, fond 669, opis 2, była 227, k. 582–591v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1826	LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 99–110v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1827	KAKA, była 149, [brak paginacji] LVIA, fond 669, opis 2, była 231, k. 533–541v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1828	LVIA, fond 669, opis 2, była 235, k. 494–500	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1830	LVIA, fond 669, opis 2, była 239, k. 464–470v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1831	LVIA, fond 669, opis 2, była 246, k. 454–461v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego radziwiliskiego...</i>
1839	LVIA, fond 669, opis 2, była 251, k. 569–577	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego rzymskokatolickiego radziwiliskiego...</i>
1841	LVIA, fond 669, opis 2, była 252, k. 344–351v LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 91–98	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego rzymskokatolickiego radziwiliskiego...</i>
1842	LVIA, fond 669, opis 2, była 255, k. 393–400v	polski	<i>Wizyta kościoła parafialnego rzymskokatolickiego radziwiliskiego...</i>
1844	LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 62–73 oraz 76–86v	polski	<i>Wizyta kościoła radziwiliskiego parafialnego...</i>

1	2	3	4
1845	LVIA, fond 669, opis 2, była 265, k. 430–441v LVIA, fond 669, opis 2, była 266, k. 426–437v LVIA, fond 669, opis 2, była 267, k. 440–452	polski	<i>Wizyta kościoła radziwiliskiego parafialnego...</i>
INNE	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 20–21	polski	<i>Inventarium ec[c]l[esi]ae Radziwilien[is]</i> Inwentarz sioła Diriacie Brak daty (XVII w.)
INNE	LVIA, fond 1671, opis 4, była 429, k. 26–26v	łaciński, polski	<i>Res, quae accerverunt post visitationem generalem per [...] Blaszkowski custo- dis Medicensis</i> Brak daty (XVII w.)

RADZIWILISZKI

Status w 1845 r.: altaria I

Parafia w 1845 r.: Radziwiliszki

Wezwanie: św. Józefa

Dekanat w 1845 r.: szadowski

Rok	Lokalizacja (sygnatura)	Język	Tytuł, uwagi
1	2	3	4
1805	LVIA, fond 669, opis 2, była 221, k. 90r–90v	polski	Wizytacja 1805
1806	LVIA, fond 669, opis 2, była 221, k. 483v	polski	Wizytacja 1806
1815	LVIA, fond 1671, opis 4, była 3, k. 37r–37v, 40–47	polski	<i>Inwentarz podawczy altaryi radziwili- skiej po śmierci śp. księdza Augiewicza nastalemu altaryście WJXiędzu Win- centemu Buywidowi z woli JO xięcia [...] Józefa Arnulfa Giedroycia biskupa żmudzkiego [...] sporządzony. Roku 1815 mca Februarii 8 dnia Na środku kart wypalona dziura</i>

1	2	3	4
1819	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3622, k. 15–23	polski, łaciński	<i>Inventarium altariae Radziviliscensis tempore g[enera]lis visitationis coram [...] Simone Michaele principe Giedroyć, episcopo Adramitano [...] die 11 [Septem]bris 1819 anno expositum</i>
1820	LVIA, fond 669, opis 2, była 223, k. 593–595	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiey pierwszej [...] xiędza Marcina Remczewicza</i>
1821	KAKA, była 148, k. 10–11v	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiey pierwszej...</i>
1821	LVIA, fond 669, opis 2, była 227, k. 592–593v	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiey pierwszej...</i> Na środku kart wypalona dziura
1822	LVIA, fond 1671, opis 4, była 3, k. 38–39v	polski	<i>Inwentarz podawczy altaryi radziwiliskiey [...] przy podaniu w aktualną possessyą imci xiędzu Janowi Butnarowi miesiąca czerwca 24 dnia 1822 roku [...] sporządzony</i> Na środku kart wypalona dziura
1827	KAKA, była 149, [brak paginacji]; LVIA, fond 669, opis 2, była 231, k. 542–543v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiey pierwszej [...] xiędza Marcina Remczewicza</i>
1828	LVIA, fond 669, opis 2, była 235, k. 501–502v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiey pierwszej [...] x. Marcina Remczewicza</i>
1830	LVIA, fond 669, opis 2, była 239, k. 471–472v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiey pierwszej [...] xiędza Marcina Remczewicza</i>
1830	KAKA, była 46, s. 1–12	polski, łaciński, rosyjski	<i>Inventarium traditionis altariae Radziviliscensis morte et obitu [...] Martini Remczewicz vacantis [...] Ignatio Zawadzki autoritate [...] Josephi Arnolphi principis Giedroyć episcopi Samogitiensis [...] ad regimen dictae altariae instituto et investito, circa installationem eiusdem [...] anno Domini 1830 mensis Octobris die 20 traditum et confectum</i> W środku wszyte pismo w języku rosyjskim z 1906 r. (s. 5–7)

1	2	3	4
1831	LVIA, fond 669, opis 2, była 246, k. 462–463v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>
1839	LVIA, fond 669, opis 2, była 251, k. 578–579v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>
1841	LVIA, fond 669, opis 2, była 252, k. 352–353v LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 87–88v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>
1842	LVIA, fond 669, opis 2, była 255, k. 403–404v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>
1844	LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 60–61v oraz 74–75v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>
1845	LVIA, fond 669, opis 2, była 265, k. 442r–442v LVIA, fond 669, opis 2, była 266, k. 438r–438v LVIA, fond 669, opis 2, była 267, k. 453r–453v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej pierwszej [...] księdza Ignacego Zawadzkiego</i>

RADZIWILISZKI

Status w 1845 r.: altaria II

Parafia w 1845 r.: Radziwiliszki

Wezwanie: Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej

Dekanat w 1845 r.: szadowski

Rok	Lokalizacja (sygnatura)	Język	Tytuł, uwagi
1	2	3	4
1819	RGIA, fond 822, opis 12, nr 3622, k. 24–35v	polski, łaciński	<i>Inventarium altariae Radziwiliscensis tempore g[enera]lis visitationis coram [...] Simone Michaeli principe Gie- droyć, episcopo Adramitano [...] die 11 [Septem]bris 1819 anno expositum</i>

1	2	3	4
1820	LVIA, fond 669, opis 2, była 223, k. 596–597v	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiej drugiej...</i>
1821	KAKA, była 148, k. 12–13v	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiej drugiej...</i>
1821	LVIA, fond 669, opis 2, była 227, k. 594–595v	polski	<i>Inwentarz altaryi radziwiliskiej drugiej...</i>
1827	KAKA, była 149, [brak paginacji] LVIA, fond 669, opis 2, była 231, k. 544–545v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>
1828	LVIA, fond 669, opis 2, była 235, k. 503–504v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>
1830	LVIA, fond 669, opis 2, była 239, k. 473–474v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>
1830	KAKA, była 46, k. 1–12	polski, łacina	<i>Inventarium traditionis altariae Radziwiliscensis morte et obitu [...] Martini Remczewicz vacantis [...] Ignatio Zawadzki autoritate [...] Josephi Arnolphi Principis Giedroyc episcopi Samogitiensis [...] ad regimen dictae altariae instituto et investile circa installationem eiusdem cum specificatione supellectilis tam altaris, quam domus altariae [...] Anno Domini 1830 mensis Octobris die 20 traditum et confectum</i>
1831	LVIA, fond 669, opis 2, była 246, k. 464–465v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>
1839	LVIA, fond 669, opis 2, była 251, k. 580–581v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>
1841	LVIA, fond 669, opis 2, była 252, k. 354–355v LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 89–90v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] księdza Józefa Petrykowskiego</i>

1	2	3	4
1842	LVIA, fond 669, opis 2, była 255, k. 401–402v	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] xiędza Józefa Petrykowskiego</i>
1844	LVIA, fond 669, opis 2, była 263, k. 56–57 oraz 58–59	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] xiędza Józefa Petrykowskiego</i>
1845	LVIA, fond 669, opis 2, była 265, k. 443–444 LVIA, fond 669, opis 2, była 266, k. 438a–439 LVIA, fond 669, opis 2, była 267, k. 454r–454ar	polski	<i>Wizyta altaryi radziwiliskiej drugiej [...] xiędza Józefa Petrykowskiego</i>

BIBLIOGRAFIA

- Baliulis, Algirdas A., ed. *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. Atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.
- Błaszczyk, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII w. Uposażenie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1992.
- Błaszczyk, Grzegorz. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1993.
- Błaszczyk, Grzegorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1985.
- Chlebowski, Bronisław. “Sudargi.” In *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. 11, edited by Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski and Władysław Walewski, 548. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1890.
- Dydycz, Antoni P. *Dzieje Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów na Litwie (1756–1993)*. Rzym: Orzeł Biały, 1994.
- Fijałek, Jan and Stanisław Zachorowski. “O potrzebach wydawniczych w zakresie źródeł historii Kościoła w Polsce.” *Nauka Polska* 2 (1919): 227–240.
- Firkovičius, Romualdas, ed. *Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m. Atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008.
- Gloger, Zygmunt. *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, 1991.
- Główna, Dariusz. *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI–XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”, 1991.

Hałaburda, Marek. "Szpitale diecezji żmudzkiej na początku XIX stulecia." *Medycyna Nowożytna* 24/2 (2018): 103–145.

Jegelevičius, Sigitas, ed. *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m. Atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jakūbo Masalskio parėdymu*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009.

Jogėla, Vytautas, ed. *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio kauno dekanato vizitacija 1782 m*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2001.

Jovaiša, Liudas. "Žemaičių vyskupijos vizitacijos ir jų aktai (1576–1655)." In *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, edited by Liudas Jovaiša, IX–XXXI. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.

Jovaiša, Liudas, ed. *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.

Jovaiša, Liudas, ed. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*. Vilnius: Aidai, 1998.

Kasabuła, Tadeusz. "Wartość źródłowa akt wizytacji diecezji wileńskiej z drugiej połowy XVIII wieku." *Studia Teologiczne. Białystok – Drohiczyn – Łomża* 33 (2015): 325–336.

Kracik, Jan. "Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII wieku." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 32 (1976): 249–271.

Kracik, Jan. *Prawie wielebni*. Kraków: Petrus, 2011.

Kumor, Bolesław. "Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 19 (1969): 271–351.

Kumor, Bolesław. "Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 20 (1970): 254–374.

Kumor, Bolesław. *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980.

Kunczewicz, Grażyna, ed. *Wizytacja kanoniczna – Radom 1792. Opisy wizytacyjne kościołów: św. Jana Chrzciciela, św. Wacława, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Piotra*. Radom: Wydawnictwo Profil-Archeo, 2019.

Librowski, Stanisław. "Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku, cz. 1: Rubrycele i schematyzmy diecezjalne, z. 4: Archidiecezja warszawska – diecezja żmudzka." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 26 (1973): 181–196.

Librowski, Stanisław. "Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej, cz. 1–4." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 28 (1974): 41–219; 29 (1974): 5–156; 30 (1975): 5–131; 31 (1975): 5–200; 32 (1976): 5–157; 33 (1976): 71–218; 34 (1977): 5–150; 37 (1978): 53–174.

Librowski, Stanisław. "Wizytacje diecezji włocławskiej, cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej, t. 1: Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze, z. 1: Wstęp ogólny do wizytacji." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 8 (1964): 5–186.

Litak, Stanisław. "Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne." *Zeszyty Naukowe KUL* 5/3 (1962): 41–58.

Litak, Stanisław. *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006.

- Litak, Stanisław, ed. *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej, czyli piltyńskiej z 1761 roku*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1998.
- Lukšaitė, Ingė and Sabina Drevello, eds. *Klaipėdos miesto ir valsčiaus evangelikų liuteronų bažnyčių vizitacijų 1676–1685 m. dokumentai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
- Mariani, Andrea. “Świat rzeczy jezuitów w Nieświeżu i Słucku. Między wymogami życia zakonnego a tożsamością szlachecką.” In *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė, kasdienybės istorija*, edited by Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 20–57. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Mariani, Andrea, ed. *Inwentarze kolegium jezuitów w Nowogródku oraz jego majątków ziemskich z przełomu roku 1773 i 1774*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2020.
- Markiewicz, Tomasz. “Duchowieństwo dekanatu Skała w świetle wizytacji z 1618 roku.” *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 94 (2010): 79–193.
- Olczak, Stanisław K. *Kościół parafialny w archidiakonacie wrocławskim XVI–XVIII w*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2004.
- Paknys, Mindaugas. “Įvadas.” In *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*, edited by Mindaugas Paknys, VII–IX. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.
- Paknys, Mindaugas, ed. *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.
- Paknys, Mindaugas, ed. *Pažaislio kamaldulių vienuolyno XVIII–XIX a. vizitacijų aktai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2019.
- Pobłocki, Adalbertus, ed. *Visitationes ecclesiarum dioecesis Culmensis et Pomesaniae Andrea Leszczynski episcopo A. 1647 factae*. Toruni: Typis S. Buszczyński, 1900.
- Prašmantaitė, Aldona. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius: Die-medžio leidykla, 2000.
- Rowell, Stephen C., ed. *Acta primae visitationis diocesis Vilmensis anno Domini 1522 peractae*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
- Sitarz, Mirosław. “Wizytacja biskupia.” In *Encyklopedia katolicka*, vol. 20, edited by Edward Gigilewicz, 737–738. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2014.
- Skowron, Czesław, ed. *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła*, vol. 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1965.
- Szady, Bogumił. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*. Lublin: Wydawnictwo-Drukarnia Liber, 2003.
- Szady, Bogumił. “Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918).” *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* 54/2 (2019): 5–42.
- Szady, Bogumił. “W sprawie metody opracowania repertoriów wizytacji kanonicznych epoki staropolskiej.” In *Editiones sine fine*, vol. 1, edited by Krzysztof Kopiński, Wojciech Mrozowicz and Janusz Tandecki, 177–188. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2017.
- Szady, Bogumił. “Wizytacje diecezji chełmskiej – XVIII wiek.” *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 82 (2004): 269–288.

- Szczepaniak, Jan. "Diecezja kamieniecka około 1830 roku – parafie i dekanaty, kościoły i kaplice." *Analecta Cracoviensia* 47 (2015): 151–180.
- Szelążek, Adolf. *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce w okresie przed-konkordatowym*. Toruń: [s.n.], 1947.
- Vasiliūnienė, Dalia and Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, eds. *Lietuvos sakralinė dailė*, vol. 2/1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011–2015.
- Vasiliūnienė, Dalia and Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, eds. *Lietuvos sakralinė dailė*, vol. 2/2. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- Weiss, Anzelm. "Wizytacja dziekańska." In *Encyklopedia katolicka*, vol. 20, edited by Edward Gigilewicz, 738. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2014.
- Weiss, Anzelm and Bronisław Zubert. "Egzempcja." In *Encyklopedia katolicka*, vol. 4, edited by Romuald Łukaszyk, Ludomir Bieńkowski and Feliks Gryglewicz, 732–733. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1983.
- Wijaczka, Jacek, ed. *Wizytacja biskupstwa sambijskiego z 1569 roku*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2001.
- Wojtas, Maksymilian, ed. *Akta wizytacji dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w roku 1598 z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa krakowskiego*. Katowice: Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku, 1938.

